

מרחשוון התש"ע

בס"ד

הולדת יצחק ושילוח הגר וישמעאל לפרשת וירא (ע"פ שעור של הרב אלחנן סמט)

ובאמת, לא פחות מקווי הדמיון, בולטים כמה הבדלים עקרוניים בין שני הסיפורים, והמעין יגלה בנקל את אלו וגם את אלו:
כמו הסיפור הקודם, גם סיפורנו מעורר בלב הקורא תהייה מוסרית וקושי נפשי:
דרישתה של שרה מאברהם "גרש האמה הזאת ואת בנה..."

התוצאות מקיומה של דרישה זו - תעייתם במדבר עד כלות המים ועד לסכנת המוות שריחפה על ראש ישמעאל, ובכייה קורע הלב של הגר, כל אלו מעוררים תחושה של עוול.

האמפטיה נתונה להגר, הסובלת על לא עוול בכפה, ודבר זה ניכר אף בדברי הכיבושין של מלאך הא-לוהים, המתגלה אליה במצוקתה הגדולה:

יז מה לך הגר, אל תיראי כי שמע א-להים אל קול הנער באשר הוא שם.

מבחינות אחדות מעורר סיפורנו אי נחת ותהייה מוסרית אף יותר מקודמו:

א. בסיפור הקודם הביאה הגר על עצמה את העינוי בידי שרי בהתנהגותה הנלוזה - "ותקל גברתה בעיניה".
ב.

התנהגות זו של אישה בוגרת ודאי חמורה יותר מ"צחוקו" של ישמעאל הנער הצעיר, תהא משמעות צחוקו עפ"י הפשט אשר תהא.

בסיפורנו, שרה אינה עוד אישה עקרה הסובלת השפלה מידי שפחתה כפוית הטובה.

כאן היא אישה מאושרת שזכתה ללדת בן, והיא גברת הבית הבלתי מעוררת, אם זרעו של אברהם.

הגירוש למדבר נראה מעשה חמור ואכזרי יותר מעינויה של הגר בתוך בית אברהם, ויעידו על כך תוצאות הגירוש.

ואכן, בניגוד להסכמתו של אברם לתלונת שרי בסיפור הקודם "הנה שפחתך בידך...", נראה כי בסיפורנו אין הוא מסכים עמה:

יא וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו.

למרות כל זאת, הפרשנים שביארו את הסיפור הקודם כסיפור המבקר את שרי על ענותה את הגר - רד"ק ורמב"ן - לא עשו כן בסיפורנו.

והטעם לכך גלוי: הרי ה' אומר אל אברהם יב כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה,

כשבע עשרה שנה עברו מאז בריחת הגר ולידת ישמעאל, ועד לשילוחם מאוהל אברהם בסיפור שנעסוק בו עתה.
(בן שמונים ושש היה אברהם בעת לידת ישמעאל - ט"ז, טז, וכן מאה בעת לידת יצחק - כ"א, ה; כשנתיים או שלוש שנים לאחר מכן נגמל יצחק - כ"א, ח).

1. בראשית ט"ז

(טז) ותלד הגר לאברם בן ויקרא אברם שם בנו אשר ילדה הגר ישמעאל: (טז) ואברם בן שמונים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל לאברם:

2. בראשית כ"א

(א) ויהיה פקד את שרה כאשר אמר ויעש יהוה לשרה כאשר דבר: (ב) ותהר ותלד שרה לאברם בן לזקניו למועד אשר דבר אתו אלהים:

(ה) ואברם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו: ...

(ח) ויגדל הגדל ויגמל ויעש אברם משתה גדול ביום הגמל את יצחק:

(ט) ותרא שרה את בן הגר המצרית אשר ילדה לאברם מצחק: (י) ותאמר לאברם גרש האמה הזאת ואת בנה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק:
(יא) וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו:

(יב) ויאמר אלהים אל אברם אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה כי ביצחק יקרא לך זרע: (יג) וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא: (יד) וישכם אברם בבקר וישח לחם וחמת מים ויתן אל הגר שם על שכמה ואת הילד וישלחה ותלך ותתע במדבר באר שבע: (טו) ויכלו המים מן החמת ותשלך את הילד תחת אחד השיחים: (טז) ותלך ותשב לה מנגד הרחק כמטחוי קשת כי אמרה אל ארצה במות הילד ותשב מנגד ותשא את קלה ותבך: (יז) וישמע אלהים את קול הנער ויקרא מלאך אלהים אל הגר מן השמים ויאמר לה מה לך הגר אל תיראי כי שמע אלהים אל קול הנער באשר הוא שם: (יח) קומי שאי את הנער והחזיקי את ירך בו כי לגוי גדול אשימנו: (יט) ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים ותלך ותמלא את החמת מים ותשק את הנער: (כ) ויהי אלהים את הנער ויגדל וישב במדבר ויהי רבה קשת: (כא) וישב במדבר פאכרן ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים:

הקשר בין הסיפורים מתבטא בכמה קווי דמיון בולטים ביניהם.
מאידך, נשתנו מאוד הנסיבות מאז הסיפור הקודם: ישמעאל, אשר תיאור לידתו חותם את הסיפור ההוא, הנו נער צעיר בסיפורנו; שרה, שהייתה אז אישה עקרה, חובקת עתה את בנה הקט.

ומי יבוא להרהר אחר דבריו? -
משלי כ"א, ל אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'.
עמידתו של ה' מאחרי תביעתה של שרה אין בה כדי לפטור אותנו מן הצורך ליישב את הקושי המוסרי שאנו חשים בסיפור.

אדרבה: בסיפורנו, לא שאלת מוסריותה של שרה אמנו בלבד היא העומדת על הפרק, אלא בעיקר בצידוקו של ה'.
"א-ל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא" (דברים ל"ב, ד).

נסתייע בארבעה תחומי דיון בכדי להעמיק בפשוטו של סיפורנו ולהבהיר את כוונתו, בדרך שעשויה להועיל לפתרונה של הבעיה המוסרית:
א. המעמד החברתי, ב. הפרשנות המילולית, ג. הניתוח הספרותי של הסיפור בשלמותו, ד. ההקשר שבו נתון הסיפור בתוך כלל הסיפורים על אברהם ושרה.

לפיכך מעוניינת שרה לקבוע את המצב המשפטי עוד בחיי אברהם:
הוא זה שיקבע בחייו, במעשים ברורים, כי "לא יירש בן האמה" עם יצחק.

דבר מעין זה עתיד לעשות אברהם ביזמתו שלו הרבה אחרי הסתלקותה של שרה, ביחס לבני פילגשיו:
4. בראשית כ"ה, ה-ו
ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק.
ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת וישלחם מעל יצחק בנו בעודנו חי קדמה אל ארץ קדם.

ב. הפרשנות המילולית: "גרש האמה" - "וישלחה"
"גירוש" היא פעולה קשה, שיש בה הקשחת לב מצד המגרש, וביותר קשה הגירוש כאשר מושאיו הם אישה ונער צעיר, וכאשר הוא מתרחש במדבר.
על כן קשה עלינו דרישתה של שרה מאברהם "גרש האמה הזאת ואת בנה..."

מדוע דרשה זאת שרה?
מדוע יש לגרש את הגר ואת ישמעאל בנה לשם הבטחת ירושתו הבלעדית של יצחק?

אברהם אכן אינו "מגרש" אותם.
אחר דבר א-לוהים אליו "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה", נאמר עליו בפסוק יד "וישלחה".

נראה כי הכתוב מעוניין לרכז את הפועל הקשה גר"ש, ולהמירו בפועל רך יותר, התואם את רחשי לבו של אברהם ואת אופי מעשיו.

משמעו של השורש של"ח בבניין פיעל הוא אמנם לעתים כמשמעו של השורש גר"ש:

5. דברים כ"ב
(ז) שלח תשלח את האם";
(כט) ונתן האיש הש"כב עמה לאבי הנע"ך חמשים פס"ף ולו תקי"ה לאשה תחת א"ש"ר ענה לא יוכל של"חה כל ימיו:

וכן כל לשון שילוח אישה במקרא במשמעות גירושין.

אולם בדרך כלל משמעו:
שחרר, נתן ללכת, הסיר מעצור אשר מנע התפרצות וכדומה. (המשמעויות "גרש" ו"שחרר" הפוכות, אך המכנה המשותף לשתייהן הוא תנועה חזקה של המשולח, שסיבתה המשלח).

שחרור עבדים ייקרא במקרא בדרך כלל "שילוח" (ורבים המקראות).
האם אפשר הדבר כי זו כוונת הכתוב בתארו את מעשה אברהם "וישלחה"?

ומי יבוא להרהר אחר דבריו? -
משלי כ"א, ל אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה'.

עמידתו של ה' מאחרי תביעתה של שרה אין בה כדי לפטור אותנו מן הצורך ליישב את הקושי המוסרי שאנו חשים בסיפור.

אדרבה: בסיפורנו, לא שאלת מוסריותה של שרה אמנו בלבד היא העומדת על הפרק, אלא בעיקר בצידוקו של ה'.
"א-ל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא" (דברים ל"ב, ד).

נסתייע בארבעה תחומי דיון בכדי להעמיק בפשוטו של סיפורנו ולהבהיר את כוונתו, בדרך שעשויה להועיל לפתרונה של הבעיה המוסרית:
א. המעמד החברתי, ב. הפרשנות המילולית, ג. הניתוח הספרותי של הסיפור בשלמותו, ד. ההקשר שבו נתון הסיפור בתוך כלל הסיפורים על אברהם ושרה.

לפיכך מעוניינת שרה לקבוע את המצב המשפטי עוד בחיי אברהם:
הוא זה שיקבע בחייו, במעשים ברורים, כי "לא יירש בן האמה" עם יצחק.

א. המעמד החברתי: בן האמה וכן הגבירה
האם ייתכן שגם בסיפורנו אנו נפגשים בהתנהגות שיש לה רקע בנורמה חברתית וחוקית ידועה בעולם העתיק, או שמא כאן מדובר באירוע שאינו מעוגן בשום מסורת, אלא רק ברצונה של גברת הבית "להיפטר" מבן שפחתה לטובת בנה שלה?

כאשר אומרת שרה "כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק", מובן כי תחום הבדיקה והבירור הוא בדיני ומנהגי הירושה.

ובכן, מה אמרו חוקי הירושה הקדומים ביחס לזכות הירושה של בן האמה שנולד בניסבות מעין אלו שבסיפור התורה?

נפנה אל חוקי חמורבי (המשקפים נורמה חברתית משפטית בת התקופה שאנו עוסקים בה, לפחות במסופוטמיה ובתחומי השפעתה):

3. חוקי חמורבי (תרגום יוסף פליישמן)
אם אשתו הראשית של אדם ילדה לו ילדים, (וגם) אמתו ילדה לו ילדים, והאב, בעודו בחיים, אומר לילדים אשר האמה ילדה לו: 'אתם) ילדיי', הוא ימנה/מונה אותם עם ילדי האישה הראשית.
אחרי שהאב הולך לגורלו (- נפטר), ילדי האישה הראשית וילדי האמה יחלקו בשווה את רכוש בית האב. בנה של האישה הראשית יבחר וייקח ראשונה את חלקו בירושה.

סעיף 171:
ואם האב (בעודו) בחיים לא אומר לילדים שהאמה ילדה לו: 'אתם) ילדיי', אחרי שהאב הולך לגורלו (- נפטר), ילדי האמה לא יחלקו בנכסי בית האב עם ילדי האישה הראשית.

שחרור האמה וילדיה יובטח, ילדי האישה הראשית לא יתבעו את ילדי האמה לעבדות.

(תרגום יוסף פליישמן, מתוך ספרו: הורים וילדים במשפטי המזרח הקדום ובמשפט המקרא, עמ' 20-21)

על פי זאת מתברר, שישמעאל אינו מוגדר כיוורשו הטבעי של אברהם: אדרבה, יצחק הוא היוורש הטבעי, ורק התערבות אקטיבית של האב, המשווה את בן האמה עם בן הגבירה באמירה מפורשת, יכולה להפוך את ישמעאל ליוורש (וגם אז, רק בדרגה שנייה: "בן האישה הראשית יבחר וייקח ראשונה...").

את זאת בדיוק חפצה שרה למנוע: היא רוצה להגן על זכותו של יצחק בנה להיות היוורש הבלעדי.

בנה, תוך עשיית המתחייב מכך עפ"י החוק - שילוח הגר ובנה מבית אברהם לחופשי.
אף עמידתו של ה' מאחרי תביעתה של שרה, אין לראותה חס וחלילה כאישור למעשה עוול, אלא להפך:
כאישור לחוקיותו ומוסריותו של המעשה שתובעת שרה.

אלא שדבר ה' מוסיף ממד גבוה בהרבה לסיפור.

פרשנותו של דבר ה'

שאלת הירושה של אברהם שנידונה עד עתה, עוסקת לכאורה בענייני ממונות: מי יירש את עדריו הגדולים של אברהם, ואת שאר רכושו בכסף ובזהב.

אולם סיפורי האבות בספר בראשית נשזרים ללא הרף בחוט תודעה כפול:

תודעה אחת של האישים הפועלים בהם היא ארצית-אנושית (וביחס לכך חשוב מאוד "המושג בחיים"),

והתודעה האחרת היא תודעת הייעוד הא-לוהי.
תודעה זו מביאה את בעליה לתפיסה שהם אינם אישים פרטיים- בני אדם רגילים, אלא הם בחירי א-לוהים, שנועדו להקים את עמו ולרשת את נחלתו- את ארץ כנען, כדי להיות ברכה לכל גויי הארץ.

תודעה גבוהה זו של האבות בספר בראשית הופכת את מעשיהם לאירועים מכונני עתיד היסטורי.
לכל מעשה משמעותי תהיינה תוצאות הרות גורל לעתידו של העם שעתיד לצאת מזרעם.

יש ותודעה גבוהה זאת נסתרת מעיני הקורא, אך קיימת בתפיסתה של האישיות המתוארת בסיפור (ואז קיימת סכנה של עיוות בהבנת הקורא את הסיפור), ויש והתודעה הגבוהה הזו נסתרת אפילו מעיני האישיות המתוארת, ואז יש צורך בתזכורת א-לוהית.

גם העימות סביב השאלה מי היא הגבירה בבית אברם ומיהי השפחה בו אינו סתם עימות בין שתי נשים, אלא משמעו: מיהי שותפתו של אברהם להגשמת הייעוד הא-לוהי להקמת עם בריתו של ה'.

גם בסיפורנו חורגת השאלה מי יירש את אברהם משאלת ירושה רגילה:

השאלה החשובה היא מי מבין הבנים יהא נושא הברית עם ה', ממי יקים לו ה' את עמו בעתיד הרחוק.

כך גם בדיון שבין ה' לאברם:

8. בראשית ט"ו, ג-ד

"והנה בן ביתי יורש אתי... לא יירשך זה, כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך".

וברור מהמשך הדברים שלא על ירושה בלבד מדובר, אלא על הקמת עם רב ככוכבים שעתיד לרשת את הארץ הזאת.

לדברים אלו רומזים בקיצור דברי ה' בפסוק יב:

כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה

כי ביצחק יקרא לך זרע.

משמעות הדבר, כי יצחק הוא שיהיה אבי הזרע שהובטח לאברהם- הגוי הגדול העתיד לרשת את הארץ הזאת ולהיות עם ה' (רשב"ם, רד"ק).

סעיף 171 בחוקי חמורבי אכן קובע, שאם בני האמה אינם כלולים בירושי האב, "שחרור האמה וילדיה יובטח".

והרי זה המצב במקומנו:

עם קביעתו של אברהם כי ישמעאל לא יירשנו, אמורים הגר וישמעאל לצאת לחירות.

אמנם החוק מדבר בשחרור לאחר מות האדון, אולם שם מדובר באדון שלא קבע דבר עד למותו.

אפשר שאם קבע עוד בחייו שכן האמה לא יירשנו- זוכים הבן ואמו בחירות עוד בחיי האדון.

(אף אם לא כך, אפשר כי לאברהם ושרה יש עניין בהקדמת השחרור עוד בחיי אברהם, מן הטעם שנאמר לעיל: כדי למנוע אי בהירות וויכוחים לאחר מות אברהם).

מעתה, שמא לזאת התכוונה אף שרה, והוא הדבר המקשר בין שני חלקי אמירתה "גרש... כי לא יירש...?"

הרי אברהם, 'המשלח', נצטוו לעשות ככל אשר אמרה לו שרה.

אולם היכן מצאנו "גירוש" בהקשר לשחרור עבדים?

הרי שחרור וגירוש פעולות הפוכות הן!

ובכל זאת מצא מצאנו:

6. "שחרור" ו"גרוש"

שמות ו', א: כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו;
שם י"א, א: כשלחו כלה, גרש יגרש אתכם מזה.

פשר הדבר הוא, שלא תמיד יצא העבד מבית אדוניו מרצונו, ולא תמיד יצא בזמן הראוי.

לעתים "אמר יאמר העבד: אהבתי את אדני... לא אצא חפשי", ואז יש הכרח לא לצאת לחופשי, כלומר "לשלחו" בשתי המשמעויות: לשחררו באמצעות גירוש.

7. ברייתא, בבלי, בבא קמא כ"ח, א

"מנין לנרצע שכלו לו ימיו (רש"י: שהגיע יובל), ורבו מסרהב [רש"י: מפציר] בו לצאת, וחבל בו ועשה בו חבורה שהוא פטור...".

מסתבר כי הגר לא חפצה להשתחרר מעבדותה בבית אברהם. בין השאר, מפני שנסיונות שחרורה הרי היו הכרזת אי שייכות של בנה לירושת אברהם.

זו הסיבה ששרה השתמשה בפועל הקשה "גרש".

כלומר: אף אם הגר לא תחפוץ בשחרורה מעבדות, הרי "החוק" אינו מאפשר את המשך החזקתה, לאחר שנקבע כי בנה לא יימנה על יורשי אברהם.

על כן ייעשה שחרורה אף בעל כורחה.

אולם בתארו את מעשה אברהם, חוזר הכתוב לפועל המבטא את המהות המשפטית המקורית של המעשה: שילוח- "וישלחה".

נמצא כי דרישתה של שרה מאברהם אינה איזו גתמה שעלתה על לבה במקרה, בעת שראתה את ישמעאל מצחק, ואינה דרישה לעשיית עוול של נישול זכויות הירושה באמצעות גירוש אכזרי,

אלא היא פעולה שיש לה רקע חוקי ומוסרי:

שרה עומדת על הבהרת זכות הירושה הבלעדית של יצחק

ועוד דבר מלמדנו דבר ה' :

אמנם במרכזו נמצאת הצדקת דרישתה של שרה בהנמקה הקשורה ביצחק (ואף זאת מחמת נימוק גבוה ומרחיק ראות הרבה מעבר לשאלת זכות הירושה הממונית של יצחק), אך בהיקפו הנדון הוא דווקא גורלו של ישמעאל :

יב אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך ...

יג וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא.

לאמור : מילוי דרישתה של שרה אינו רק חוקי ומוסרי, ואינו רק תואם את תכניתו של ה' ביחס ליצחק שיהא אבי זרעו המובטח של אברהם, אלא הוא תואם גם את טובתו של ישמעאל, שגם הוא עתיד להיות גוי גדול בזכות היותו זרעו של אברהם.

אל מול צידוקים שונים ורב-צדדיים כאלו מאת ה', נראה שאברהם יכול היה לשלח את אמתו ואת בנה לטוב להם, ללא שיהיה הדבר עוד רע בעיניו. אלא שהמשך התפתחותו של הסיפור אינו תואם תפיסה אופטימית זו ...

ג-ד. הניתוח הספרותי וההקשר : מבנה הסיפור ומקומו בכלל הסיפורים על אברהם

קיים מתח גלוי בין דברי הארגעה שנאמרו לאברהם ע"י ה' "אל ירע בעיניך על הנער ועל אמתך ... וגם את בן האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא", לבין ההתרחשות המפתיעה בהמשך : "ותלך ותתע במדבר באר שבע, ויכלו המים מן החמת ... אל אראה במות הילד ... ותשא את קלה ותבך".

האין בכך כדי לסתור את ההבטחה שניתנה לאברהם : האם על דעת כן שילח אברהם את הגר ואת ישמעאל ?

אמנם לבסוף שמע א-לוהים את קול הנער, ושלח את מלאכו להצילו ולבשר לאמו על עתידו כגוי גדול, והסיפור מסתיים בסוף טוב שבו מתחילה הבטחה ה' לאברהם להתקיים.

אך אם כן, נשאלת השאלה : מהו תפקידה ומהו מקומה של סצינת התעייה במדבר בין ההבטחה לאברהם לבין תחילת מימושה בסוף הסיפור ?

כדי לענות על שאלה זו עלינו לדון במבנה של הסיפור.

חשיפת המבנה של סיפור מסייעת בגילוי זיקות פנימיות חבויות בין חלקיו השונים ובהבהרת מקומה של כל פסקה בתוכו.

אך כדי לעמוד על מבנה סיפורנו, יש להגדיר קודם כל את גבולותיו.

פרשנים חדשים אחדים קבעו את תחומיו בפסוקים ט-כא משום הנושא המוגדר של פסוקים אלו- גירוש הגר וישמעאל ותוצאותיו,

ומשום שלא ראו קשר ברור בינם לבין פסוקים א-ח העוסקים בהולדת יצחק.

לדעתנו, פסוקים א-כא הם גבולות סיפורנו.

עשרים ואחד הפסוקים הללו הם יחידה ספרותית אחת, אשר לא ניתן להפריד בין חלקיה בלא לפגוע בהבנתה הכוללת.

פסוק ט "ותרא שרה את בן הגר ... מצחק" אינו פותח עניין חדש, ועל כן אינו ראשיתו של סיפור, כפי שסברו כמה מפרשים חדשים (וכנראה אף רבי"ע סבר כך), אלא הוא המשך רצוף של הפסוק הקודם המספר על משתה הגמילה .

כדברי רמב"ן :

9. רמב"ן בד"ה מצחק

"והנכון בעיניי שהיה זה ביום היגמל את יצחק, וראתה אותו מלעיג על יצחק או על המשתה הגדול".

המאחד את כל המסופר ביחידה ספרותית זו הנו בראש ובראשונה העלילה :

הולדתו של יצחק וגדילתו, כמו גם האירוע שאירע במשתה הגמילה, הם שהביאו את שרה לדאוג לעתידו של בנה ולתבוע מאברהם את גירוש ישמעאל, ומכאן ואילך ממשיך הסיפור בנתיבו עד לסיומו.

נושא הסיפור על פי מבנהו- ראשית קיום ההבטחה הכפולה

עשרים ואחד פסוקי הסיפור נחצים, כרגיל בסיפור המקראי, לשתי מחציות שוות באורכן, עשרה פסוקים כל אחת, וביניהן ניצב פסוק יא- "וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו"- "ציר מרכזי" של הסיפור, כפי שיוסבר מיד.

מחצית א, פסוקים א-י, עוסקת כולה ביצחק.

אף תביעתה של שרה לגרש את האמה ואת בנה מנומקת בטובתו של יצחק : "כי לא יירש ... עם בני עם יצחק".

מחצית זו פותחת בנימה חגיגית ומלאת שמחה (פסוק א בניו כתקבולת, סממן המאפיין את השירה במקרא). אווירה זו הולכת ונמשכת אף בדברי שרה בפסוקים ו-ז (שאף הם נושאים אופי של שירה), והיא מגיעה לשיאה במשתה הגדול שנעשה בעת היגמל את יצחק.

אולם דווקא בנקודת השיא שלה נעכרת השמחה : שרה רואה בעת המשתה את ישמעאל המצחק, ומיד היא פורשת את תביעתה באזני אברהם "גרש...", והמחצית מלאת השמחה מסתיימת במשבר.

תגובתו הנפשית של אברהם, המתוארת בפסוק יא, היא שיא הקונפליקט בסיפור, שהוא תולדתה של המחצית הראשונה : הולדת יצחק וגדילתו הם שהביאו בהכרח לידי כך.

מחצית ב, פסוקים יב-כא, עוסקת כולה בישמעאל ובגורלו (מלבד חמש המילים "כי ביצחק יקרא לך זרע", שבהן בלבד מוזכר שמו של יצחק ועניינו במחצית זו).

המחצית השנייה נועדה לפתור את הקונפליקט ששיאו בפסוק יא, אולם הפתרון נעשה בדרך נפתלת ורבת סיבוכים.

מסלול הפתרון יוצר "תמונת ראיי" למה שהתרחש במחצית הראשונה :

מחצית זו פותחת בשילוח הגר וישמעאל אל המדבר, נמשכת בתענייתם ובמצוקתם הגדולה, ורק לקראת סיומה מתהפך הגלגל עם התגלות מלאך הא-לוהים : חיי ישמעאל ניצלו, הוא גדל, והסיפור מסתיים בנישואיו.

לשתי המחציות של הסיפור, אשר כל אחת מהן עוסקת באחד מבניו של אברהם, ישנו מכנה משותף, והוא אולי נושא הסיפור כולו :

שתייהן מתארות את קיום הבטחות ה' שניתנו ביחס לשני הבנים הללו.

כל אחד מבניו של אברהם זכה להבטחה בפני עצמה : ישמעאל לבדו - בדברי מלאך ה' להגר :

10. בראשית ט"ז

קיום ההבטחה באשר לישמעאל, במה הוא תלוי?
דבר זה נרמז בדברי ה' לאברהם: "אל ירע בעיניך על הנער ועל
אמתך, כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה... וגם את בן
האמה לגוי אשימנו כי זרעך הוא".

הוזה אומר: דווקא שילוחו של ישמעאל כדרישת שרה הוא
תנאי לקיום הבטחת ה' ביחס אליו.

אך זאת מדוע?
האם רק כדי להותיר את יצחק יורש יחיד לאברהם, "כי
ביצחק יקרא לך זרע"?

צירוף סיפורנו אל סיפור בריחתה של הגר נותן תשובה אחרת:
ישמעאל יוכל להתפתח בהתאם לתכונות אופיו הגנוזות בו-
"והוא יהיה פרא אדם" - דווקא במדבר פארן.
(על מדרש השם הרמוז: פארן - פרא אדם, עמד רשב"ם כ"א,
כא).
הרחק מאוהל אברהם ומארצו היעודה.

"באשר הוא שם" - במדבר- ישמע הא-ל אל קולו, ויסייע לו
למצוא את סוד הקיום האנושי במדבר- את באר המים.

שם ילווה הא-לוהים את גידולו של הנער (פסוק כ), ההופך
לרובה קשת.
שם ימצא ישמעאל את זיווגו (פסוק כא) ויחל להתרבות,
ולקיים עם גדול שיהיו בו שנים עשר נשיאים.

שבטים אלו יצטיינו ברדיפת החירות ובשמירה עליה בין כל
העמים, כאותו פרא למוד מדבר.
(לזרעו של אברהם מיצחק בנו מיועד עתיד שונה, שאינו
מתאים בשום אופן לתכונתם של בני ישמעאל: "ידע תדע כי גר
יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות
שנה").

אולם ניתוק זה נעשה רק בהיותו כבן שבע עשרה שנה, לאחר
ששנות העיצוב עברו עליו בבית אברהם אביו.

חינו העצמיים, התואמים את תכונותיו ואת עתידו ההיסטורי,
נבנים על בסיס החינוך שקיבל מאברהם (שים לב: אף יוסף
היה בן שבע עשרה שנה בעת שניתק מבית אביו למצרים,
לשם מימוש עתידו השונה משל אביו).

משמעות הסיפור על פי מבנהו - לידתו מחדש של ישמעאל

נשוב עתה אל השאלה שבה פתחנו:
מדוע כרוכה דרכו של ישמעאל אל מרחבי המדבר המיועדים לו
ולזרעו בסבל ובכבי ובהיקלעות לסכנת מוות?
האם לא ראוי היה שדרכו (לשם קיום ההבטחה הא-לוהית)
תהא מלווה "בשמחה ובשירים בתוף ובכינור"?

לשם דיון בשאלה זו נשוב אל מבנה הסיפור.
כבר הצבענו על ההיפוך הכללי בין שתי מחציותיו, הרומז
למבנהו הסימטרי סביב צירו המרכזי.

מבנה סימטרי זה מתבטא בהקבלה מפורטת של הפסקות
שמהן בנויה כל מחצית, שלוש בכל אחת.

(י) ויאמר לה מלאך יהוה הרבה ארבה את זרעך ולא יספר
מרב: (יא) ויאמר לה מלאך יהוה הנך הנה וילדת בן ונקראת
שמו ישמעאל כי שמע יהוה אל עניך: (יב) והוא יהיה פרא אדם
ידו בכל יד כל בו ועל פני כל אֶחָיו יִשְׁכַּן:

יצחק לבדו - בדברי המלאך לאברהם ולשרה:

11. בראשית י"ח

(י) ויאמר שוב אשוב אליך פַּעַם חַיָּה וְהָיָה בֶן לְשָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ
וְשָׂרָה שְׂמַעַת פֶּתַח הַאֵהָל וְהוּא אַחֲרָיו: (יא) וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה
זָקְנִים בָּאִים בַּיָּמִים חֲדָל לְהֵיוֹת לְשָׂרָה אִרְחַ פְּנֵי שָׂרָה: (יב) וַתִּצְחַק
שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר אַחֲרַי בְּלִתי הֵיטָה לִי עֲדָנָה וְאֵדְנִי זָקֵן: (יג)
וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל אַבְרָהָם לְמָה זֶה צִחַקָה שָׂרָה לֵאמֹר הֲאֵף אֲמַנִּם
אֵלֶּךָ וְאֲנִי זָקְנָתִי: (יד) הֲיִפְלָא מִיְהוָה דָּבָר לְמוֹעֵד אֲשׁוּב אֲלֶיךָ
פַּעַם חַיָּה וְלְשָׂרָה בֶן:

ואילו בפרק י"ז זוכים שני הבנים יחד להבטחה, בפרשה
משותפת אחת:

12. בראשית י"ז

(א) וַיְהִי אַבְרָם בֶּן תְּשַׁעִים שָׁנָה וַתְּשַׁע שָׁנִים וַיְרָא יְהוָה אֶל
אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי אֵל שְׂדֵי הַתְּהֵלֶךְ לְפָנַי וְהָיָה תָמִים: (ב)
וְאַתָּנָה בְרִיתִי בֵינִי וּבֵינְךָ וְאַרְבָּה אוֹתָךְ בְּמֵאֵד מֵאֵד:
(ג) וְהִקְמַתִי אֶת בְּרִיתִי בֵינִי וּבֵינְךָ וּבֵין זָרְעֶךָ אַחֲרַי לְדֹרֹתֶם
לְבְרִית עוֹלָם לְהֵיוֹת לְךָ לְאֱלֹהִים וְלִזְרַעְךָ אַחֲרַי: (ח) וְנָתַתִּי לְךָ
וְלִזְרַעְךָ אַחֲרַי אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךָ אֶת כָּל אֶרֶץ פְּנֵעוֹ לְאַחֲזֹת עוֹלָם
וְהָיִיתִי לָהֶם לְאֱלֹהִים:
(ט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל אַבְרָהָם שְׂרֵי אֲשֶׁתְּךָ לֹא תִקְרָא אֶת שְׁמִי
שְׂרָי כִּי שָׂרָה שְׁמָה: (טז) וּבְרַכְתִּי אֹתָהּ (גם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֶן
וּבְרַכְתִּיהָ וְהָיְתָה לְגוֹיִם מְלֻכִים עַמִּים מִמֶּנָּה יְהִי:
(יח) וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים לוֹ יִשְׁמַעְאֵל יְחִיָּה לְפָנֶיךָ:
(יט) וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶבְל שָׂרָה אֲשֶׁתְּךָ יִלְדֶת לְךָ בֶן וְקִרְאָתָה אֶת
שְׁמוֹ יִצְחָק וְהִקְמַתִי אֶת בְּרִיתִי אִתּוֹ לְבְרִית עוֹלָם לִזְרַעוֹ אַחֲרָיו:
(כ) וְלִישְׁמַעְאֵל שְׂמַעְתִּיךָ הֵנָּה בְּרַכְתִּי אֹתוֹ וְהַפְרִיתִי אֹתוֹ וְהַרְבִּיתִי
אֹתוֹ בְּמֵאֵד מֵאֵד שָׁנִים עֶשְׂרִים נְשִׂאִים יוֹלִיד וְנָתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל:
(כא) וְאֶת בְּרִיתִי אֶקִּים אֶת יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלַד לְךָ שָׂרָה לְמוֹעֵד הַזֶּה
בְּשָׁנָה הָאַחֲרִית:

ה' מבטיח לאברהם לתת לו בן משרה, ועל דברי אברהם (שם
יח) "לו ישמעאל יחיה לפניך" מגיב ה'
(שם, יט-כא): אבל שרה אשתך...
ולישמעאל שמעתיך...
ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה...

סיפורנו הוא אפוא סיפור תחילת הקיום של ההבטחה הכפולה.

קיום ההבטחה הנוגעת ליצחק הוא בעצם לידתו במועד הנקוב,
ודבר זה מובלט בראש הסיפור בהדגשה יתרה ("כאשר אמר...
כאשר דבר... למועד אשר דבר...").

אף שם הבן הנולד, יצחק, נקבע בפרק י"ז פסוק יט, אלא שכאן
הוא נדרש מחדש:

לא צחוק הפקפוק על הבטחה הנראית בלתי ניתנת לקיום,
אלא צחוק החדווה על קיומה של הבטחה זו.

אף הבטחת ה' (י"ז, כ) "ואת בריתי אקים את יצחק" - [ולא עם
ישמעאל], מתחיל קיומה בסיפורנו:

היא העומדת ביסוד הדרישה לשלח את ישמעאל מבית
אברהם ומירושתו: "כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקלה,
כי ביצחק יקרא לך זרע".

שהגיע עד שערי מוות.

גם יצחק "נולד מחדש" לאחר שנעקד על גבי המזבח וכמעט הועלה לעולה.

גם משה "נולד מחדש" לאחר שתיבתו הושמה ביאור, כמעשה ייאוש אחרון של אמו, וניצל ברגע הקריטי בידי בת פרעה, שראתה אותו עקב כך כבנה שלה.

אף בן השונמית "נולד מחדש" לאחר שאלישע החיה אותו, וכך אף יוסף בצאתו מן הבור.

בכל המקומות הללו מציינת "הלידה מחדש" **התחלת קיום ברמה אחרת של הנער, ייעוד חדש שמיתוסף לקיומו.**

אופיו ותכליתו של הקיום החדש הזה קשורים תמיד באופי ההצלה של הנער ממוות, כפי שניכר מהשוואת סיפורי ההצלה שהזכרנו.

כדי שייולד מחדש היה על הנער להגיע עד שערי מוות, ואחר כך לזכות בנס הצלה.

נס זה מחולל תמורה באישיותו של הנער הניצל, ומבהיר לו עצמו, להוריו ולכל הסובבים אותו, כי מכאן ואילך מתחיל פרק אחר ושונה של חייו, ובו יתממש ייעודו.

ההקבלה בין שתי הפסקות התוחמות את סיפורנו מכילה את עיקר מגמתו:

בשתייהן מתחיל ה' לקיים את הבטחותיו ביחס לשני הבנים: נס לידתו של יצחק להוריו הזקנים מממש את הבטחת ה' להם בפרק י"ז ובפרק י"ח.

נס התגלות המלאך להגר ופקיחת עיניה כדי להציל את ישמעאל ממוות מממש את הבטחת ה' להגר, ואח"כ לאברהם, על עתידו של ישמעאל כמייסד אומה גדולה במדבר.

מכאן תשובה לשאלתנו בדבר מקומה ותפקידה של סצינת התעיייה במדבר (פיסקה ב1): דווקא בצימאון המדבר, בסכנות האופייניות לו:

14. תהילים ק"ז, ד-ו

"תעו במדבר בישימון דרך... רעבים גם צמאים, נפשם בהם תתעטף. ויצעקו אל ה' בצר להם..."
צריך ישמעאל להיוולד מחדש כ"פרא אדם".

לידתו מחדש כרוכה במתנת ה' הניתנת לו ולאמו:

פקיחת העיניים לזהות באר מים- התנאי לקיום אנושי במדבר.

אין די בשילוחו של ישמעאל מבית אברהם אל המדבר: עליו לעבור עוד תהליך סמלי של הינתקות גמורה מבית גידולו.

ואין לך ניתוק חריף יותר מזה המבוטא בניגוד שבין פסקה ב לפסקה ב1:

מן המשטה הגדול בבית אברהם, המלווה את גדילתו של יצחק וגמילתו, משולח ישמעאל אל צימאון המוות במדבר.

כאשר תטיף אמו אל שפתיו את טיפות המים שיצילוהו ממוות, ידע ישמעאל כי אין שיבה עוד אל חיוו הקודמים: חיים חדשים ושונים נכוונו לפניו.

הנה טבלת המבנה, ולאחריה פירוט ההקבלות:

13. מבנה הסיפור

א קיום הבטחת ה':

נס לידת יצחק (א-ה) הולדת יצחק ומילתו

ב לידה הנקה וגידול:

צחוק ומשטה (ו-ח) שמחת שרה בהנקתה אותו ומשטה הגמילה

ג (ט-י) שרה רואה את ישמעאל מצחק ודורשת לגרשו

הדרישה גורמת ל:

(יא) "וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודת בנו".

אישורה (להלן ב-ג1) מבטל זאת.

ג1 (יב-יג) דבר ה' אל אברהם: אישור דרישת שרה

ג2 צימאון וסכנת מוות:

בכ1 (יד-טז) שילוח הגר, תעייתה עד לכלות המים ובכייה

א1 קיום הבטחת ה':

נס החייאת ישמעאל (יז-כא) התגלות המלאך, הצלת ישמעאל, התבגרותו ונישואיו.

בולטת לעין ההקבלה בין שתי הפסקות הפנימיות:

דרישת שרה בפסקה ג היא שגורמת לתגובת אברהם בציר

המרכזי "וירע הדבר מאד בעיני אברהם..."

ואילו דבר ה' לאברהם בפסקה ג1, המאשר את דרישת שרה

בנימוקים שונים, נועד לבטל את האמור בציר המרכזי: "אל

ירע בעיניך..."

בין שתי הפסקות קיימת זיקה עניינית ולשונית גלויה.

בין שתי הפסקות המרכזיות בכל מחצית, ב-ב1, קיימת הקבלה, שהיא ניגודית באופייה:

צחוק ושמחה בפסקה ב- מצוקה ובכי בפסקה ב1. "צחק עשה

לי א-להים, כל השמע יצחק ליי", לעומת "ותשא את קלה ותבד".

סיבת הניגוד בין צחוק לבכי היא בצמד ניגודים אחר:

שפע נוזלים בפסקה ב: "היניקה בנים שרה", "משטה גדול",

ולעומתם צחיחות וצימאון בפסקה ב1 "ותתע במדבר באר שבע

ויכלו המים מן החמת".

שפע הנוזלים בפסקה ב קשור בלידה- בחיים החדשים שבאו

לעולם- ובקיום הנמשך של הרך הנולד "כי ילדתי בן..."

"ויגדל הילד..."

ואילו חסרון המים ביובש המדבר מביא לאימת המוות: "כי

אמרה: אל אראה במות הילד".

בפסקה המסיימת את סיפורנו, א1, נפתרה המצוקה:

א-לוהים שמע את קול הנער ושולח מלאכו להצילו ולקיים הבטחתו לאביו ולאמו.

הקבלתה לפסקה הפותחת א חשובה ביותר:

בדומה לתיאור לידת יצחק בראש הסיפור, כוונת הסיפור לומר

שישמעאל נולד מחדש במדבר, לאחר ששכב מעולף תחת אחד

השיחים כשסכנת מוות מרחפת עליו.

התגלות המלאך והצלת ישמעאל בעקבותיה הן בגדר חידוש

מתנת החיים לישמעאל, לאחר שכמעט וניטלו ממנו, וממילא

הם כלידה חדשה.

ישמעאל אינו הנער היחיד שצריך "להיוולד מחדש" לאחר

